

А. Ю. Безижура,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Житомирський державний технологічний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ "ОРГАНІЗАЦІЯ"

A. U. Bezshkura,
candidate of economics, associate professor of department of Management, Zhytomyr state technological university

INSTITUTIONAL APPROACH IN DETERMINING THE CONTENT CONCEPT OF "ORGANIZATION"

У статті досліджено зміст поняття "організація" з точки зору інституціонального підходу. Визначено особливості інституціональної системи та етапи еволюції організацій як інститутів. Обґрунтовано спорідненість понять "інститут" та "організація".

In the article researched the concept of "organization" in terms of the institutional approach. Defined the features of the institutional system and the evolution of organizations as institutions. Grounded kinship of terms "institution" and "organization".

Ключові слова: організація, інститут, інституціоналізм, інституціональна система, еволюція організацій.

Key words: organization, institution, institutionalism, institutional system, the evolution of organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Науково-технологічний прогрес та пов'язана з ним еволюція економічних систем потребують науково обґрунтованих моделей регулювання діяльності організацій, відповідних механізмів соціально-економічного відтворення. Сучасний інституціоналізм і, зокрема, теорія інституціональної еволюції виступає одним із найбільш методологічно продуктивних напрямів економічної теорії у дослідженні змісту поняття "організація", оскільки вивчає історично встановлені звичаї, правила, норми та способи економічної поведінки суб'єктів у їх взаємозв'язку з іншими сферами соціального життя — етнічною, політичною, соціокультурною та іншими. Інституціональний підхід дає змогу повніше враховувати у стратегії трансформаційних зрушень взаємозв'язок економічних, соціальних, політичних, правових та інших складових системних перетворень, а також їхній вплив на суспільну індивідуальну свідомість, психологію, етику та мораль, без чого не досягти бажаної збалансованості змін в організаціях. Швидкі

і суттєві зміни ендогенного та екзогенного характеру посилюють значення історичного підходу в економіці, який виражається в генетичному підході до вивчення реальних економічних організацій і не відокремлюється від еволюційної концепції суспільного прогресу. Суспільний організм та економічна система як його частина розглядаються в розвитку, тому необхідним є дослідження факторів і механізму еволюції, її тенденцій і перспектив. Саме цей підхід і відрізняє інституціональний напрямок від інших, орієнтованих в основному на сучасну, статичну картину соціально-економічного життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження поняття "організація" в умовах трансформації соціально-економічної системи набувають все більшої актуальності. Відомими представниками сучасних інституціональних концепцій є А. Алчіан [1], Дж. Б'юкенен [2], Г. Беккер [3], Р. Коуз [4], Д. Норт [5], Р. Познер [6], О. Вільямсон [7]. Серед

вчених, роботи яких присвячені аналізу інституцій в контексті функціонування економіки, слід відзначити Т. Веблена [8], Т. Еггертссона [9], Дж. Кемпбела [10]. Істотний внесок у розвиток інституціональної теорії вносять також сучасні російські й українські вчені: В. Вольчик [11], В. Дементьєв [12], Р. Капелюшников [13], Г. Клейнер [14], В. Полтерович [15]. У роботах цих авторів аналізуються особливості формування організацій як інститутів у трансформаційних економіках, необхідність радикальних інституціональних перетворень, викладені позиції з проблем становлення нової інституціональної архітектури трансформаційних соціально-економічних систем.

Разом з тим, у сучасній літературі ще не знайшли повного відображення проблеми інституціональних змін, еволюції інституціональних систем, що особливо важливо в період трансформації соціально-економічної системи України, оскільки еволюція організацій як інститутів визначає напрям розвитку економічних суб'єктів господарювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення змісту поняття "організація" в концепціях інституціоналізму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серйозною перешкодою для вироблення політики інституційного реформування є невизначеність, дискусійність фундаментальних категорій інституціоналізму. Е. Фуруботн і Р. Ріхтер зазначають, що "вчені-інституціоналісти не в усьому досягли єдності думок і не визначили межі даного наукового напрямку" [16, с. 549]. На невизначеність сутності інститутів, яка створює проблему визначення галузі дослідження інституціональної економіки, вказував ще Дж. Коммонс [17, с. 648]. Цю думку підтримав пізніше і Д. Гамільтон, який вважав, що в основі економічних досліджень інституціоналістів лежить невизначений предмет, який називається інститутами [18, с. 309].

Важливою методологічною проблемою є можливість віднесення до категорії інститутів різного роду організацій. Подібне розуміння інститутів, за яким норми та правила не відмежовуються від організацій, ускладнює аналіз поведінки економічних суб'єктів, до яких належать і окремі організації, хоча характеристика інститутів як організацій є досить поширеною в економічній і соціологічній літературі. Можна погодитись з А. Гриценко, який вважає, що інституціоналізм передбачає дослідження правил, норм, способів діяльності як безпосередньо, так і через організації, установи, техніку, технології, способи мислення тощо, в яких вони представлені [19]. Також У. Семюелс в своїх працях виділяє організацію в економіці в цілому як центральну проблему, що визначає предмет досліджень інституціональної теорії [20, с. 126]. Тому нова інституціональна теорія визначається як нова теорія організацій.

У багатьох економічних дослідженнях поняття "інститут" і "організація" використовуються як синоніми. Це зумовлено дихотомією, яка властива деяким економічним явищам. Так, О. Вільямсон, представник

"нової інституціональної економіки", розглядає інститути як механізми управління контрактними відносинами. Тому важливими економічними інститутами являються фірми, ринки і контрактація відносин [7, с. 48]. Такий підхід концентрує увагу на рівні передбачуваних інститутами окремих трансакцій і проблемі їх мінімізації.

Інші представники неінституціоналізму підкреслюють відмінність між інститутами і організаціями, взаємодія яких є основою економічної еволюції і інституціональних змін [5, с. 23]. Інститути і правила, які є стандартними обмеженнями, що прийняті в економічній теорії, формують можливості, якими розпоряджаються члени суспільства. Організації створюються для того, щоб використати ці можливості. У міру свого функціонування і розвитку організації змінюють інститути.

Найбільш повно розв'язав цю методологічну проблему в своїх дослідженнях В. Дементьєв, зазначаючи, що "правила плюс формальні механізми примусу, які розглядаються спільно з реальною поведінкою, яка формується на основі даних правил, а також з тими механізмами примусу, які створюються масовою поведінкою економічних агентів, утворюють організацію" [12, с. 18].

Таким чином, поняття організація включає в себе, по-перше, всі можливі нормативні моделі поведінки (правила, неформальні норми, норми масової поведінки), по-друге, всі можливі характеристики примусу до виконання нормативних моделей поведінки. Сама організація виступає як примусова сила, що обмежує поведінку економічних агентів. На поведінку в кінцевому підсумку впливає існуюча організація, а не правила як такі.

Термін організація використовується тут у широкому розумінні слова як певна форма суспільного устрою, в рамках якої і за допомогою якої люди взаємодіють один з одним, реалізуючи індивідуальні та колективні цілі. Межі застосування інституту і межі організації співпадають. Іншими словами, організація діє в тому ж просторі, що й інститути. Організація розглядається тут як єдине ціле, що формується на основі системи інститутів.

Організація, таким чином, поєднує в собі дві складові відносин, що становлять інститути: механізм підпорядкування та реальну поведінку, суб'єкт підпорядкування і об'єкт підпорядкування, реальні відносини і примусову силу, їх регулюючи, — в єдине ціле. Таким чином, інститути реалізуються в організаціях. Саме наявність організації є свідченням того, що певні правила є інститутами і стають інститутами. Тому вивчати інститути можливо лише шляхом вивчення організацій. Отже, об'єктом дослідження інституційної теорії є саме організації.

Дослідження інститутів як організацій перебуває в постійному еволюційному розвитку, про що свідчать праці Г. Клейнера, який наголошує на важливості положень нової інституціональної економічної теорії, однак пропонує модифікації цих положень на етапі зрілості. А саме: 1) інститути, залишаючись об'єктами самостійного аналізу, повинні бути інкорпоровані в соціально-економічну систему країни як ендогенні

явища, які еволюціонують; 2) обмежена раціональність також повинна бути більш точно специфікована і включена як ендогенне явище в систему прийняття рішень індивідами; 3) принцип поведінки, яка максимально обмежує можливості реалістичного опису діяльності агентів і повинна бути виключена у всіх випадках, де це можливо; 4) принцип методологічного індивідуалізму перетворює суспільство в "плоску" однорівневу систему, не відображає системних властивостей економіки та соціуму і також повинен бути модифікований з врахуванням багаторівневості суспільства та економіки [21]. Таким чином, на думку Г. Клейнера, проміжним етапом стане створення "наднової" інституціональної економічної теорії, менш пов'язаної з неокласикою, ніж нова інституціональна економічна теорія.

Ефективність зв'язків, що існують між складовими інституціональної системи, та механізми їх реалізації й контролю дають змогу створити дієздатну мережу взаємозв'язків між усіма рівнями системи за вертикальним та горизонтальним напрямками, що сприятиме підвищенню ефективності як всієї системи, так і окремих її складових.

Інституціональну систему як сукупність взаємопов'язаних інститутів та їх "кущів", які не тільки впливають на поведінку соціальних агентів, а й лежать у самій основі сприйняття ними дійсності; створюють не тільки обмеження чи стимули для соціальних дій, а й сам привід або можливість для них, визначає Г. Клейнер [14, с. 18]. Отже, система інститутів, які реально мають місце і визначають характер суспільного життя, перш за все у його соціально-економічних проявах, визначається як інституціональна система. Інститути можуть функціонувати лише при певних зовнішніх умовах. Ці умови полягають в основі категорії "інституціональне середовище" — сукупності базових соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, які визначають межі поведінки економічних суб'єктів. Складовими інституціонального середовища можуть бути правила соціального життя суспільства, функціонування його політичної сфери, базові правові норми — конституція та інші закони. О. Вільямсон відносить до змісту інституційного середовища — органи виконавчої, законодавчої, судової влади, федеративні відносини, а також права власності та права і обов'язки, що фіксуються системою контрактів і механізми примусу до їх виконання [22, с. 596].

Комісія по зростанню і розвитку Світового банку під інституціональним середовищем економіки розуміє базові інститути, які визначають права власності, належне виконання контрактів, передачу інформації і закривають інформаційну прогалину між покупцями і продавцями.

Таке розуміння сутності інституціональної системи та інституціонального середовища дає можливість наблизитися до моделювання інститутів у матриці конкретного інституціонального середовища як самостійних динамічних об'єктів дослідження та визначити функціональну ефективність системи інститутів у національній економіці. Однією з головних ознак стану інституційного середовища є рівень трансакційних витрат, тобто витрат, пов'язаних з

координацією і взаємодією економічних суб'єктів господарювання, на суттєве зменшення яких впливають довгострокові контракти, які сприяють мінімізації комбінацій зв'язків інституціональної системи, їх надійності та довгостроковості.

Питання, як з'являються і розвиваються інститути, одне з найважливіших для теоретичного осмислення проблеми трансформацій в економіці. Розуміння еволюції інститутів сприяє розвитку механізмів управління системою через корекцію розвитку інститутів.

Поняття "інституціональної еволюції" вперше з'явилося наприкінці XIX ст., проте його зміст змінювався під впливом зовнішніх факторів розвитку світового господарства та методології науки.

Узагальнений варіант нової інституціональної теорії був розроблений в дослідженнях Д. Норта, в яких розкрита широка концепція інститутів та інституційної еволюції, що претендує на пояснення найзагальніших закономірностей розвитку людського суспільства. Як визнав Д. Норт, оптимістична модель інституціональної еволюції більш-менш відповідає історії розвитку лише однієї, відносно невеликої частини людства — західної цивілізації [5, с. 23]. Розробці більш загальної моделі, що пояснює, чому сили конкуренції далеко не завжди ведуть до відкидання неефективних "правил гри" і чому застійні форми економіки могли існувати тисячоліттями, присвячені його більш пізні дослідження. Головною причиною Норт вбачає в тому, що високі трансакційні витрати роблять ринки мало схожими на досконалий ринок неокласичної теорії. У зв'язку з цим він вказує на дію трьох головних чинників: у збереженні неефективних інститутів може бути зацікавлена держава, якщо це сприяє максимізації різниці між доходами і витратами бюджету; такі інститути можуть підтримуватися могутніми групами зі спеціальними інтересами; еволюція суспільства залежить від інституційної траєкторії (path dependence), яка була вибрана одного разу: нові, більш ефективні "правила гри" можуть залишатися незадіяними, тому що їх введення вимагає значних первинних вкладень, від яких вільні вже давно стали інститути [5, с. 23].

Підхід Д. Норта до формування і трансформації інституціональних систем, згідно з яким "ключовим для інституціональних змін є безперервна взаємодія між інститутами та організаціями в економічному середовищі з її рідкістю і, отже, конкуренцією" [5], модифікував і розвинув Г. Клейнер, який трактує виникнення нового інституту як рекомбінацію "протоінститутів" — базисних елементів інституціонально-генетичного фонду економіки, яка здійснюється за участю агентів, організацій, допоміжних інститутів. Досліджується роль соціальних і економічних агентів у ході інститутогенезиса, висувається гіпотеза про органічну ірраціональність більшості агентів, обумовлену особливостями сприйняття, інтерпретації та оцінки дійсності, характерними для даного агента. На базі розвитку нового напрямку в мікроекономічній теорії показана роль виробничих підприємств як своєрідних інкубаторів або фільтрів в еволюції інституціональних систем [14]. На відміну від Д. Норта, який досліджує

організації всіх видів, як комерційних, так і державних або громадських, Г. Клейнер підкреслює роль в інститутогенезіс підприємств, тобто організацій, які самостійно здійснюють у ринковому середовищі процеси виробництва та реалізації продукції. При такому підході стан та еволюція інституційної системи даного суспільства залежать від стану і взаємодії агентів та підприємств.

Роль трансакційних витрат у формуванні інститутів охарактеризована Р. Коузом, розкриває механізм зворотного зв'язку: у зрілій інституціональній системі процес еволюційного інституціонального формоутворення продовжується на основі стійкої локалізації окремих елементів витрат, пов'язаних з укладанням і виконанням угод. Зароблені суб'єктами фінансові ресурси становлять передумову мінімальної стабільності знову виникаючих передінституціональних утворень. Вони згодом можуть сформуватись у повноцінні інститути, стабільність яких ґрунтується на міцному фінансовому фундаменті.

Складовою частиною процесу соціально-економічного розвитку, що виражається в розвитку і зміні інститутів, є інституційні зміни, які можуть здійснюватися як революційним, так і еволюційним шляхом. Зміни інститутів можуть бути пов'язані зі зміною моделі економічного розвитку, економічної стратегії і політики, здійснюваної в рамках однієї і тієї ж економічної системи.

Згідно Норта, існує два основні джерела інституційних змін. Перше — це зміни в структурі відносних цін. Технічний прогрес, відкриття нових ринків, зростання населення — все це веде або до зміни цін кінцевого продукту по відношенню до цін чинників виробництва, або до зміни цін одних чинників по відношенню до цін інших [5].

Інше джерело інституційних змін, за Нортом, — це ідеологія, тобто суб'єктивні моделі, через призму яких люди сприймають і оцінюють світ.

До інституціональних змін, які відбуваються в процесі радикальних економічних реформ і впливають на здійснення економічної діяльності, належать перетворення державного типу власності на недержавну; державних підприємств — на акціонерні, спільні, приватні; державних фінансово-кредитних інститутів — на приватні та колективні, комерційні тощо. Інституціональні перетворення економічних відносин визначались багатьма факторами, найважливішими серед яких є перебудова соціально-економічної структури, масова приватизація, створення фінансової інфраструктури, виникнення фінансових ринків, вдосконалення господарського механізму. Розвиток науки, техніки і технології впливає на перетворення соціально-економічних інститутів не безпосередньо, а опосередковано через техніко-економічні й організаційно-економічні відносини.

В. Решетило виділяє кілька можливих варіантів здійснення інституціональних перетворень [23]:

— екстремальні інституційні зміни, пов'язані з переходом до нової інституціональної структури за досить короткий період часу, що породжує нееластичну реакцію господарюючих суб'єктів;

— граничні інституціональні перетворення як певні

додаткові трансформації уже існуючих інституціональних структур;

— паретоефективні інституційні перетворення, спрямовані на покращення інституційного становища одних агентів при незмінному положенні інших;

— комбіновані інституціональні перетворення, які припускають багатоплановий вибір альтернатив і враховують конкретні механізми вибору в залежності від перебування соціально-економічної системи на стійкому чи нестійкому етапі розвитку.

Вибір конкретного напрямку проведення інституційних змін визначається інтенсивністю взаємодій між організаціями, індивідами і державою, мотивацією економічних суб'єктів, рівнем їх інформованості про наявні альтернативи в проведенні інституціональних реформ.

Трансплантації інститутів як технології у виробничих ланцюжках, де "продуктами" є безпека, ефективне прийняття рішень, з одного економічного середовища в інше, менш розвинене, досліджував В. Полтерович. Він вказував на небезпеку відторгнення або дисфункції трансплантованих інститутів, сенс яких полягає в прикормі інституційного розвитку, і визначив чотири дисфункції: 1) атрофія і переродження інституту; 2) активізація альтернативних інститутів, яка нерідко веде до формування неефективних рівноваг — інституційних пасток і відторгнення; 3) інституційний конфлікт, який виникає в результаті відмінності інституційних умов донора і реципієнта; 4) парадокс передачі [15]. Отже, механізм інституційного розвитку, подібно біологічному і технологічному, включає генерування інновацій, відбір ефективних інститутів та їх розповсюдження шляхом імітації.

Останнім часом ряд дослідників висловлюють думку про те, що найбільш доцільною є стратегія "вироснування" інститутів, подібно до того, як вирощується кристал [14], яка передбачає можливість запозичення інституту "з минулого" країни-донора на будь-якій стадії його розвитку та подальше пристосування та вдосконалення інституту в "домашньому" інституційному середовищі. Передбачається, що спонтанна еволюція трансплантованого інституту буде — прямо або побічно — сприяти виникненню форми, адекватної умовам країни-реципієнта. "Вирощування" допускає одночасну трансплантацію декількох варіантів інституту та їх співіснування з аналогічними інститутами реципієнта.

Реформи, щоб бути успішними, повинні також дотримуватися стратегії проміжних інститутів, які плавно "з'єднують" початкову конструкцію з фінальною, відповідного трансплантованого інституту, а не шоківих їх змін [15]. Ця стратегія поєднує переваги "вироснування" і "конструювання" і надає можливість керування темпом інституційного будівництва.

Створені інститути успішно функціонують лише тоді, коли не протидіють формуванню нових інститутів або коли нові ефективніші інститути сприймаються економічними суб'єктами господарювання та замінюють старі.

Таким чином, сутність інституціональної еволюції полягає у постійному діалектичному процесі видозміни впливу певних інститутів, домінуючих і формалізованих на даному історичному етапі, що є тривалим, унікальним

і органічним процесом, для якого неприйнятним є штучні імплантації.

Отже, базовими категоріями інституціональної теорії є: інститут, інституціональна еволюція, інституціональні зміни. Їх економічний зміст відображає сутність соціально-економічного розвитку, проте в їх конкретному визначенні сформувались різні підходи.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, головне місце в категоріальній базі інституціоналізму посідає категорія "інститут". На цей час відсутнє усталене єдине визначення природи інституту як економічної категорії. Взявши до уваги багаторівневість поняття "інститут", а саме, його розуміння як системи норм, правил, стандартів поведінки, звичок та традицій, як стереотипів мислення, як соціальних відносин, як системи законів та установ (організацій), що контролюють певні соціальні відносини; як механізмів вирішення конфліктів між економічними суб'єктами; як законпримусовий механізм, а також визначивши структуру інституту на основі синтезу двох основних методологічних підходів ("інститути-організації" та "інститути-правила"), вважаємо доцільним визначити категорію "інститут" як сукупність організацій, які забезпечують ефективне функціонування економічних суб'єктів. Сукупність цих організацій визначає інституціональну складову бізнесу. Таким чином, організація як інститут є тим органом, котрий формально реалізує на практиці правила і процедури економічної поведінки суб'єктів господарювання. Інститути представляють собою структури, які визначають певне середовище для прояву інтересів підприємництва. Створення подібних організацій дозволяє найбільш раціонально організувати на практиці правила поведінки в інноваційному середовищі, а також найбільшу кількість різноманітних формальних процедур.

Література:

1. Alchian A. Economic Forces at Work. With an Introduction by R. Coase / Alchian A. — Indianapolis: Liberty Press, 1977. — 523 pp.
2. Бьюкенен Дж.М. От плана к рынку: будущее посткоммунистических республик / Дж.М. Бьюкенен. — М.: Catallaxy, 1993. — 546 с.
3. Becker G. A theory of social interactions / Becker G. // Journal of Political Economy. — 1974. — № 82. — P. 1063—1093.
4. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Рональд Коуз; [пер. с англ. Б. Пинскера; науч. ред. Р. Капелюшников]. — М.: Дело ЛТД, 1993. — 192 с.
5. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Дональд Норт. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
6. Познер Р. Экономический анализ права: в 2 т.; [пер. с англ. под ред. В.Л. Тамбовцева]. / Познер Р. — СПб.: Экономическая школа. — 2004. — 544 с.
7. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів; [пер. с англ. А. Олійник] / О. Вільямсон. — К.: Видавництво "АртЕК", 2001. — 472 с.

8. Веблен Т. Теория праздного класса. Экономическое исследование институций / Веблен Т. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.

9. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон. — М.: Дело, 2001. — 408 с. — (Современная институционально-эволюционная теория).

10. Campbell J.L. Institutional Change and Globalization / Campbell J.L. — Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004. — 264 с.

11. Вольчик В.В. Эволюция и экзаптация экономических институтов / Вольчик В.В. // Институциональная экономика: развитие, преподавание, приложения: междунар. науч.-техн. конф., 17—18 ноября 2009 г.: тезисы докл. — М.: ГУУ, 2009. — Вып. 1. — С. 22—31.

12. Дементьев В.В. Что мы исследуем, когда исследуем институты? / Дементьев В.В. // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2009. — Том 7. — № 1. — С. 13—30.

13. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности: методология, основные понятия, круг проблем / Р. Капелюшников. — М.: Наука, 1990. — 412 с.

14. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер. — М.: Наука, 2004. — 240 с.

15. Полтерович В.М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. — 2001. — № 3. — С. 24—50.

16. Фуруботн Э. Г. Институти и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. — СПб.: Издат. Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2005. — 702 с.

17. Commons John R. Institutional Economics / Commons John R. // American Economic Review. — 1931. — Vol. 21. — P. 648—657.

18. Hamilton D. Why Is Institutional Economics Not Institutional? / Hamilton D. // American Journal of Economics and Sociology. — 1962. — Vol. 21. — P. 309—317.

19. Гриценко А.А. Ринкові інститути та інфраструктура / А. Гриценко, В. Соболев // Економічна теорія. — 2008. — № 3. — С. 53—73.

20. Семюелс Уоррен Дж. Институційна економічна теорія: у 2 т. / Семюелс Уоррен Дж.; [за ред. Д. Грінуея, М. Млинці, І. Стюарта]. — СПб.: Економічна школа, 2002. — С. 125—141.

21. Knight J. Institutions and Social Conflict / Knight J. — New York: Cambridge University Press, 1992. — 234 p.

22. Williamson O. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead / Williamson O. // Journal of Economic Literature. — 2000. — Vol. XXXVIII, № 3. — P. 596—599.

23. Решетило В.П. Економічна синергетика реалізації ринкового потенціалу інституціональних систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н.: спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / В.П. Решетило. — Харків, 2006. — 36 с.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2013 р.